

**Vztah lidí k výrobním prostředkům
jako určující třídně diferencující znak**

Empirická analýza třídní a sociální struktury se musí nezbytně opírat o co nejbohatší a nejrozvinutější teoretická východiska.

Dříve než marxista-sociolog přistoupí k empirickému výzkumu neskonalé složitě a dynamicky se rozvíjející sociální skutečnosti, musí obsáhnout to, co o předmětu, o objektu jeho výzkumu, o jeho zákonitostech nashromáždilo předchozí teoretické poznání. Musí pochopit co možná nejvšestranněji obsah pojmů, kterých použije jako nástroj pronikání do empirie.

V této fázi poznání překračuje sociolog, ať chce či nechce, v jistém smyslu meze svého vědního oboru, neboť v ní řeší zároveň otázku vztahu své vědní disciplíny k jiným vědním oborům, zejména k filozofii, ale i politické ekonomii, historiografii atd. Řeší v ní mezní problémy svého výzkumu.

Výzkumník tedy přejímá určité pojmy, soudy, úsudky, výpovědi o zákonitých vztazích v sociální skutečnosti, které vypracovalo předchozí poznání (a to nejen sociologie, ale i jiné vědní obory) a vytváří z nich teoretický koncept svého výzkumu.

Má-li být teoretický koncept výzkumu pravdivý, má-li plnit dobře svou funkci výběru faktů a jejich interpretace, musí v sobě obsáhnout onen pojmový aparát, ona teoretická tvrzení, k nimž dospělo předchozí poznání, v co možná nejrozvinutější a nejkomplexnější podobě. Má-li se však obsahu těchto pojmů zmocnit v celé jejich bohatosti, má-li je pochopit jako konzistentní systém tvrzení, musí v logicky zkrácené podobě reprodukovat proces jejich vzniku.

Nestačí tedy z druhé ruky převzít nejrozumnější útržky teorie, jednotlivé učebnicové definice pojmů atd. a ty pak vnějšně, eklekticky pospojovat a prohlásit je za „konceptuální schéma“ výzkumu.

Převzít určitou soustavu pojmů a teoretických tvrzení, aniž jsme pochopili, jakými myšlenkovými postupy byly vytvořeny, o jakých konkrétně historických podmínkách vypovídaly, o jakou praktickou zkušenost lidí se opíraly, na jaké praktické otázky dávaly lidem odpověď, nebo obecně vyjádřeno, aniž jsme pochopili jak probíhal proces duchovní reprodukce skutečnosti, jehož plodem jsou tyto kategorie, znamená hrubě zkreslit obsah těchto pojmů.

V takovém případě pak některé empirické údaje, které jsou z hlediska zkoumaného objektu relevantní buď vůbec nemusí být do empirického šetření zahrnuty a jiné údaje mohou být naproti tomu zabslutněny, nebo se předmětem empirického šetření mohou stát údaje druhého či třetího řádu podstatnosti atd. Ať již pak bude empirický výzkum po heuristické stránce zpracován sebedokonaleji, sebenáročněji, tj. na nejvyšší úrovni dostupných sociologických technik a metodik, nepodá nám pravdivý obraz o sociální skutečnosti, neboť sám výchozí bod výzkumu, jeho omezené teoretické předpoklady to neumožní. Podcenění jedné, tj. teoretické stránky sociologického výzkumu nutně negativně ovlivní i druhou nezastupitelnou stránku procesu poznání — empirii.

To jsou rozhodující důvody, proč v této stati věnujeme pozornost teoretickým východiskům výzkumu třídní a sociální struktury, proč věnujeme pozornost analýze obsahu jedné ze základních kategorií, o něž se marxistický sociologický výzkum třídní struktury buržoazní společnosti opírá.

Základní příčinu třídní diferenciace je nutno hledat v rovině ekonomiky. Pro třídní postavení lidí je určující jejich postavení v systému sociálně ekonomických (vlastnických) vztahů. Ostatní roviny třídní diferenciace lidí, vztahy mezi třídami

a sociálními vrstvami v oblasti politiky a ideologie jsou konečnými určeny tím, jaké jsou jejich výrobní vztahy.

Když Lenin ve stati *Velká iniciativa* vymezuje předpoklady zániku třídní diferenciace společnosti, podává tuto definici tříd: „Třídy jsou veliké skupiny lidí, které se navzájem liší svým místem v historicky určeném systému společenské výroby, svým vztahem (většinou zajištěným a vyčleněným v zákonech) k výrobním prostředkům, svou úlohou ve společenské organizaci práce, a tudíž způsoby nabývání a velikostí onoho podílu společenského bohatství, kterým disponují. Třídy, to jsou takové skupiny lidí, z nichž jedna si může přivlastňovat práci druhé, neboť zaujímá rozdílné místo v určité soustavě společenského hospodářství.“

Jako první znak, jímž postihuje odlišnost postavení tříd v určitém konkrétně historicky určeném systému společenské výroby, vymezuje Lenin znak „vztah lidí k výrobním prostředkům“.

Máme-li pochopit základní, tj. sociálně ekonomickou dimenzi třídní diferenciace lidí, musíme blíže analyzovat tento pojem a ujasnit si, co to jsou vlastnické vztahy a proč Lenin jako první kritérium rozčlenění společnosti lidí na třídy vytyčuje znak „vztah tříd k výrobním prostředkům“.

1. Dvojitý aspekt vztahů lidí k výrobním prostředkům

Vlastnický vztah nelze chápat jako prostý vztah člověka k věci, k předmětu. Pochopení podstaty vlastnických vztahů činí potíže, protože vlastnický vztah se skutečně zprvu jeví jako vztah lidí ke konkrétní věci, užité hodnotě.

Buržoazní politická ekonomie chápe vlastnictví jako vztah k věci, jako mít či nemít nějakou věc — užitou hodnotu. Není s to postihnout, respektive v logice pojmu zobrazit to, že za vztahem člověka k věci jsou zároveň skryty konkrétně historicky určené vztahy mezi lidmi samými.

„Mít“ nějakou věc, to totiž neznamená pouze mít předpoklad uspokojit nějaké

lidské potřeby (najíst se, napít, bydlet, obléci se atd.). Přivlastňování věci současně implikuje vztah k jiným lidem, neboť proměna přírody člověkem měla a má vždy společenskou povahu. Člověk je svou podstatou bytost společenská a osaměle, na společenství ostatních lidí nezávisle vyrábějící individuum, Robinson, je fikcí buržoazní politické ekonomie.¹

Lidé vždy vyráběli ve společenstvích; již od počátku lidské společnosti je výrobní činnost spjata s dělbou činnosti mezi lidmi, a tedy i s nezbytností vzájemné výměny výsledků těchto jejich výrobních aktivit.

V procesu praktického přivlastňování přírodních předmětů lidmi (v procesu přetváření přírody lidmi) se vytvářejí zároveň vztahy mezi lidmi samými, vznikají a rozvíjejí se nejen objektivní vazby mezi přírodou a člověkem, ale i objektivní vztahy mezi lidmi samými, sociální vazby. V procesu svého zpředměťování se v přírodě zpředměťuje člověk zároveň své vztahy k ostatním lidem. „Věci“ se stávají nositelkami sociálních vazeb. Do světa věcí jsou v procesu praktické přeměny světa zároveň vpisovány vztahy mezi lidmi samými, tj. sociální závislosti.

Při výrobě hmotných statků vždy zároveň nezbytně vzniká sociální diferenciace lidí uvnitř toho či onoho společenství lidí.

Ríkáme-li v polemice s buržoazním vulgarním pojetím vlastnictví, že vlastnické vztahy nelze chápat hrubě naturalisticky jako vztah k věci, že se za vztahem k věci skrývá vztah závislosti mezi lidmi samými, pak ovšem nelze, podle našeho názoru, přejít do druhé krajnosti a z charakteristiky vlastnických (výrobních) vztahů vypustit znak „vztah k výrobním prostředkům“.

Této krajnosti, která je příkladem buržoazního a revizionistického přístupu a má vážné teoretické a praktické důsledky, se dopustil O. Šik v práci *Ekonomika, zájmy, politika*.

V polemice se sovětským ekonomem Kolganovem, který charakterizuje vlastnictví jako a) přivlastňování výrobních prostředků a jiných materiálních statků,

¹ „Výroba izolovaného jednotlivce mimo společnost — rarita. Jež se může přihodit civilizovanému člověku, který byl náhodou přesazen do divočiny a má od dynamiky v sobě společenské síly — je

příběh takový nesmysl jako vývoj řeči bez spolužijících a spolu mluvících individuí“ (K. Marx, *Rukopisy „Grundrisse“ I*, Praha, Svoboda 1971, s. 38).

b) jako souhrn vlastnických čili výrobních vztahů lidí, které se na této základně utvářejí, Šik namítal, že existuje přivlastňování materiálních statků *prostřednictvím* výrobních vztahů, čili, že výrobní vztahy jsou právě vztahy, které se utvářejí v procesu přivlastňování materiálních statků.

Je zjevné, že vlastnictví, vlastnický vztah nelze chápat jako naturální vztah k věci, jako vztah člověka k věci, kdy z obzoru naší pozornosti mizí ostatní lidé. s nimiž je ten, kdo si materiální statky „přivlastňuje“, objektivně ve vztahu, neboť výroba měla a má vždy společenský charakter.

Tím, že se rozejdeme s vulgárním pojetím vlastnictví, kdy je tento fenomén chápán ploše pouze ve své jevové podobě, jako „mít věc“, či dokonce mít právo disponovat věcí, tedy jako právní reflex objektivního vztahu mezi lidmi, problém není ještě vyřešen.

Nechceme-li pojem vlastnický vztah chápat subjektivisticky, přeměnit tento vztah mezi lidmi v ryzí volní vztah, v jakýsi „čistý“ vztah mezi lidmi o sobě, popřípadě v mocenský či právní vztah, pak nestačí slovní zapřísahání, že tyto vztahy, do nichž lidé vstupují, jsou nezávislé na jejich vůli, že je lidé nemohou libovolně měnit atd. Praktická zkušenost totiž ukazuje, že panství třídy nad jinou třídou. při němž by si jedna třída reálně nepřivlastňovala „věci“ — výrobní prostředky, je naprostou iluzí.

Do pojmu vlastnické vztahy nutně vstupuje znak „vztah k výrobním prostředkům“. *Vlastnické vztahy, sociálně ekonomické vztahy jsou vztahy mezi lidmi, které jsou založeny na jejich vztahu k výrobním prostředkům.*

Tím, že charakterizujeme vlastnické vztahy jako vztahy lidí k výrobním prostředkům, však ještě nepostihujeme specifiku vlastnických vztahů.

Jádro problému tkví totiž v tom, jak chápat pojem „vztah k věci“, „vztah k výrobním prostředkům“, nebo naopak jak chápat pojem „vztahy mezi lidmi samými“.

O. Šik v polemice se sovětským ekonomem Notkinem o pojetí dělby práce (zda lze dělbu práce zahrnout do výrobních sil, či do výrobních vztahů) formuloval

tuto myšlenku: „Takovou obecnou podstatou ekonomických vztahů je právě i „dělba práce“, o jejímž zařazení do „výrobních sil“ či do „ekonomických vztahů“ nemůže rozhodovat její „obecnost“ či „specifičnost“, nýbrž jenom konkrétní obsah, tzn. tyto vztahy zde vyjadřují vztahy mezi lidmi a věcmi, nebo vztahy mezi lidmi navzájem“ [Šik 1962: 93].

Pro Šika je jakýkoli vztah lidí k věci „součástí výrobních sil“, tj. charakterizuje člověka jakožto výrobní sílu, a naopak jakýkoli vztahy, které se v procesu materiální výroby utvářejí mezi lidmi samými, jsou ekonomickými, vlastnickými vztahy.

Notkinovo „dogmatické“ pojetí dělby práce, které dělbu práce jednostranně spojuje s výrobními silami, „překonal“ Šik jinou jednostranností. Jeho pojetí vlastnických vztahů nebylo vůbec krokem vpřed, ale naopak vedlo ve svých důsledcích nejen k metafyzickému zkrácení Marxova pojetí vlastnických vztahů, ale i k jejich voluntaristické interpretaci. Navíc, teoretický problém, který byl implicitně obsažen v Notkinově formulaci otázky a který Notkin rovněž nebyl s to řešit, zprovodil Šik touto, pro sebe vlastní autoritativní cestou ze světa.

Znak „vztah k věci“ sám o sobě v této abstraktní podobě nelze, podle našeho názoru, považovat za pojem, jímž lze odlišit postavení lidí jakožto výrobců — subjektivních činitelů výrobních sil — od jejich postavení v systému vlastnických, sociálně ekonomických vztahů. Rovněž tak pojem „vztahy mezi lidmi samými“ nelze bez další konkretizace považovat za odlišující znak sociálně ekonomických, vlastnických vztahů.

Pojmy „vztahy mezi lidmi samými“ a „vztah lidí k věci“ jsou pro přesné pojmové odlišení „výrobních sil“ od „výrobních vztahů“ hrubé, nedostačující, neboť mají dvojaký obsah, který je nutno v teoretické reflexi sociální skutečnosti odlišit.

Když hovoříme o vlastnictví jako o vztahu lidí k výrobním prostředkům, pak „věci“ nevystupují proti lidem ve své užité hodnotové podobě jako ta či ona konkrétní technika či technologie, ale jako specifická sociální jsoucna, jako zvěčnění, zpřednětění sociálních vazeb mezi lidmi samými, jako materiální nosi-

telé, zprostředkovatele *specifických* sociálních závislostí mezi lidmi samými. „Věci“, například výrobní prostředky, mohou plnit svou roli zprostředkovatelů ekonomických vztahů mezi lidmi samými, stát se materiálními nositeli sociálně ekonomických závislostí mezi lidmi proto (a pouze tehdy), protože (pokud) jsou samy plodem lidské práce, protože je v nich zpředmětněna lidská práce.

„Věci“, výrobní prostředky, však nevstupují do sociálně ekonomických vztahů, nestávají se prostředníky těchto specifických vztahů mezi lidmi samými jako konkrétní užité hodnoty, přesněji řečeno z hlediska svého užitého hodnotového aspektu (jako ty či ony konkrétní nástroje a stroje, technika). Je zřejmé, že „věc“ jako zpředmětnění sociálně ekonomických závislostí mezi lidmi samými, jako vlastnický aspekt vztahu lidí k „věci“ se nikdy ve skutečném světě nemůže oddělit od této své užité hodnotové „druhé tváře“. Avšak jenom pomocí myšlenkového odlišení toho, co je v sociální realitě vždy v dialektické jednotě, co je rubem a lícem téže mince, se může uskutečňovat jeden z kroků myšlenkové reprodukce skutečného světa. Pouze touto cestou lze v logice pojmů postihnout dialektickou jednotu těchto dvou relativním samovývojem nadaných stránek vztahů lidí k „věci“.

Do pojmu vlastnictví, vlastnické vztahy je tedy nutno zahrnout, ovšem ve výše uvedeném smyslu, znak „vztah lidí k výrobním prostředkům“. Jinak se vlastnické vztahy přeměňují v nijak nezakotvené, tedy fakticky volní vztahy, protože to, co z nich dělá jev materiálního rázu, tj. ve věcech zpředmětněná, minulá lidská práce, je od nich izolováno. To je také důvod, proč se u Šika kritika naturalistického pojetí vlastnictví zvrátila ve voluntarismus, subjektivismus. Vlastnictví, sociálně ekonomické vztahy nelze pochopit, aniž je chápeme jako dialektiku zpředmětněné práce k práci živé, aktuální. Jakmile totiž v pojmové reprodukci sociální skutečnosti odtrhneme, izolujeme živou práci od předchozí, ve věci zpředmětněné práce, věcného zprostředkovatele výrobních vztahů mezi lidmi od lidí samých a vztahů mezi nimi, mění se ekonomické vztahy

v cosi ryze subjektivního. Nejsme s to vysvětlit, proč lidé do těchto vztahů musí, ať chtějí či nechťejí, vstupovat, proč tyto vztahy existují nezávisle na jejich vůli atd.

Šik se proti metafyzickému pojetí vlastnictví jako jednorázovému aktu prisvojení věci snažil zdůraznit nepřetržitost přivlastňování za kapitalismu. „Říkáme, že určité výrobní prostředky jsou v soukromém vlastnictví, což se projevuje v tom, že určité subjekty jimi mohou nakládat podle své vůle... Pro marxistu ovšem není tento vlastnický nebo také majetkový vztah k věcem základem, nýbrž nerozlučným průvodním jevem určitého vztahu mezi lidmi, marxista jej chápe jako jetnotlivý projev či jako jetnotlivé projevy určitých zákonitých vztahů mezi lidmi, jež se uskutečňují prostřednictvím věci, a tedy prostřednictvím trvale se opakujících přechodných vztahů lidí k věcem...“

Lidé však mají především určitý vztah k věcem v průběhu výroby, tj. pracovní vztah. Tento pracovní vztah sice tvoří moment v procesu jejich přivlastňování, avšak není vlastnickým vztahem. Kdyby někdo chtěl z pracovního vztahu lidí k přírodní materií udělat vlastnický vztah, tvrdil by, že například horníci za kapitalismu, kteří dobývají uhlí, si toto uhlí přivlastňují“.

Šik dospěl k tomuto závěru: „... soukromé vlastnictví není vůbec určitým jednorázovým jevem spočívajícím v tom, že určité subjekty „mají“ určité objekty, nýbrž je to ve skutečnosti *neustálé nabývání, pozbývání a opět nabývání* atd. (Podtrhl O. Š.) [Šik 1962: 246].

Nejde nám tu o to zabývat se formálně logickou důsledností autorovy argumentace: tvoří-li totiž pracovní vztah člověka k věci moment přivlastňování, pak by zřejmě měl být také vlastnickým vztahem, což O. Šik v téže větě popírá.

Jde nám o celkovou logiku argumentace. Šik nechápe, že v kapitálovém vztahu, tj. zabýváme-li se sociálně ekonomickou, vlastnickou formou výrobního procesu, nejde o věc v její proměnlivé naturální podobě, o její užitný hodnotový aspekt, ale o to, že tato věc, tato užitná hodnota (výrobní prostředek, spotřební statek atd.)

je nevyhnutelnou zprostředkovatelkou, nositelkou ekonomické moci nad lidmi, je zpředmětněnou bezrozdílnou abstraktní prací, skrze níž se reprodukuje, zprostředkovávají aktuální vztahy mezi třídami — mezi kapitalistami a proletáři.

Z tohoto hlediska, tj. analyzujeme-li sociálně ekonomickou vlastnickou formu výrobního procesu, je naturální podoba „věci“ lhostejná. Ať již nabývá kapitál — jako konkrétně historicky určený vztah zpředmětněné lidské činnosti k živé práci — jakoukoli naturální podobu (peněz, stroje, či výsledného výrobku — spotřebního statku atd.), vždy tato, v reprodukčním procesu do nejpestřejších hávů převlékaná „věc“ zůstává v rukou kapitalisty a působí jako ekonomická moc nad lidmi, je základním předpokladem podmanění námezdní práce kapitálem. Jakkoli se v reprodukčním procesu neustále mění užité hodnotové podoby „věci“ a kapitál na sebe v procesu svého koloběhu nabírá nejrůznější naturální podoby, kapitalista v procesu těchto změn nic „nepozbývá“, ale naopak „nabývá“, tj. kapitál vzrůstá prisvojováním nadhodnoty. To, co kapitalisté do reprodukčního procesu před jeho započatím vložili, suma nahromaděné lidské práce, se jim vrací na jeho konci zpět rozmnoženo o nadhodnotu vytěženou z námezdní práce.

S každým cyklem kapitálového koloběhu se zároveň prohlubuje *věcná souvislost* námezdní práce na kapitálu, nadhodnota vytěžená z výrobního procesu, ve „věci“ zpředmětněná práce dělníků stále úžeji připoutává námezdní práci ke kapitálu.

Z tohoto hlediska, tj. když hovoříme

o vlastnickém vztahu k „věci“, (když analyzujeme výrobní proces z hlediska jeho sociálně ekonomické formy), nejde o přivlastňování užitných hodnot, materiálních statků jako takových, ale o jejich přivlastňování (a to trvalé, opakující se, v němž dochází k neustálé proměně užité hodnotových podob „věci“) jako nositelů zpředmětněné minulé lidské práce, o přivlastňování ve věci ztajené ekonomické moci nad lidmi. Skrze toto „nabývání a pozbývání“ užitných hodnot, neustále se proměňujících a v procesu reprodukce ničených a znovu obnovovaných, se reprodukuje a rozmnožuje a v určitých fázích společenského vývoje se na určitou skupinu obyvatel fixuje suma nahromaděné práce.²

Vztah lidí k „věcem“, k objektivním podmínkám výroby má vždy dvě stránky, lze jej analyzovat ze dvou hledisek.

Lidé přistupují jednak k výtvarům své práce jako k výrobním silám, tj. jako k nástrojům, které vkládají mezi sebe a přírodu, aby mohli měnit přírodu ve svůj prospěch, aby tak mohli uspokojovat své potřeby. Sami jsou pak také, jako rozhodující činitel pracovního procesu, jako producenti užitných hodnot, součástí výrobních sil.

Proto můžeme výrobní proces, tj. proces, v němž dochází ke spojování člověka-výrobce s věcnými předpoklady výroby-výrobními prostředky, na jedné straně chápat jako pracovní proces, jako „proces probíhající mezi člověkem a přírodou, proces, v němž člověk svou vlastní činností zprostředkovává, reguluje a kontroluje výměnu látek mezi sebou a přírodou“

² Odtržení ve věci objektivované práce od výrobců, oddělení výrobce od věcných předpokladů výroby — výrobních prostředků je samo výsledkem historického vývoje. Suma zpředmětněné práce se odděluje od výrobce a sousťduje v rukou části společnosti — kapitalistů a rozpor mezi prací jakožto nevládnictvím a vládnictvím jakožto neprací vzniká teprve v podmínkách buržoazní společnosti.

Marx formuje tyto podmínky, za nichž dochází k oddělení výrobců od objektivních podmínek výroby, k překonání těch forem, kdy pracovník-výrobce byl zároveň vlastníkem, tedy ke vzniku kapitalistické vlastnické formy: 1. „Rozklad vztahu k zemi — půdě — jakožto přirozené podmínce výroby... Všechny formy, v nichž se toto vládnictví vyskytuje, předpokládají *společensví*, jehož členové... jsou jako jeho členové vládníci...“ 2. *Rozklad vztahu*, v němž se (výrobce A. F.) jeví jako *vlastník nástroje*... 3. *Rozklad* takových podmínek, kdy výrobce „před zahájením výroby má spotřební prostředky nutné, aby mohl žít jako výrobce — tedy během své výroby, před jejím

ukončením...“ 4. *Rozklad vztahu*, za nichž pracovníci sami (živé pracovní síly samy) ještě *bezprostředně patří k objektivním výrobním podmínkám* a jako takové jsou přivlastňování — tedy jsou otroky nebo nevolníky. Pro kapitál není výrobní podmínkou dělník, nýbrž jen práce... A kapitál si nepřivlastňuje dělníka, nýbrž jeho práci — a ne bezprostředně, nýbrž zprostředkovaně, směnou.

To jsou tedy... historické předpoklady, aby byl nalezen pracovník jako svobodný dělník, jako bezobjektivní, čistě subjektivní pracovní síla proti objektivním podmínkám výroby, jakožto jeho *nevládnictví*,... (K. Marx, *Rukopisy „Grundrisse“ II*, Praha, Svoboda 1974, s. 110—113).

Vztah zpředmětněné, objektivované práce k živé práci výrobce prochází historickým vývojem. Kapitalistický výrobní způsob, který rozbíjí původní jednotu výrobce a jejích objektivních výrobních podmínek, je pouze jednou z vývojových podob dialektiky živé a mrtvé práce, představuje nejrozvinutější, nejkrásnější podobu soukromého vládnictví.

[Marx 1954: 19]. „Pracovní proces... jako proces spojování výrobce s přírodou je účelnou činností k vytváření užitných hodnot, přivlastnění toho, co je dáno přírodou lidským potřebám a v této své abstraktní podobě je všeobecnou podmínkou výměny látek mezi člověkem a přírodou, věčnou přirozenou podmínkou lidského života, a proto je nezávislý na kterékoli formě tohoto života, a naopak stejně společný všem společenským formám“ [Marx 1954: 203].

Přistupujeme-li k analýze vztahu člověk — „věc“, člověk — výrobní prostředek z tohoto zorného úhlu, pak abstrahuje od sociálně ekonomické, vlastnické formy „věci“, chápeme výrobní prostředek jako komponent produktivních sil společnosti a vztah člověka k němu jako pracovní vztah. I vztahy mezi lidmi samými, které se nutně v pracovním procesu utvářejí, pracovní profesionální, technickou stránkou dělby práce vyvolané vztahy mezi lidmi samými chápeme jako komponent, činitele výrobních sil.

Vztah lidí k „věcem“, k věcným předpokladům výroby má však i svou druhou, sociálně ekonomickou, vlastnickou dimenzi. Nevyjadřuje pouze určitý stupeň nadvlády lidí nad přírodou. K „věci“ tu přistupujeme jako k nositelce a zprostředkovatelce *specifických* sociálních vztahů mezi lidmi samými. „Věc“ z tohoto zorného úhlu pozbývá svou konkrétní a proměnlivou užitně hodnotovou podobu a stává se materiálním nositelem těchto specifických lidských vztahů, zprostředkovatelem sociálně ekonomických závislostí mezi lidmi samými a v určitých fázích historického vývoje (v epoše třídních společností) nástrojem panství člověka nad člověkem, neboť pouze skrze věc jakožto zpředmětněnou předchozí práci lidí se uskutečňují nejzákladnější materiální vazby mezi lidmi samými, mezi třídami, tj. sociálně ekonomické vztahy.

Výrobní proces je vždy dialektickou (rozpornou, hybnou) jednotou pracovního procesu a jeho sociálně ekonomické formy. Lidé působí na přírodu a svou praktickou činností ji přetvářejí. „Všechna výroba“, píše K. Marx, „je osvojování, přivlastňování přírody individuem uvnitř určité společenské formy a jejím prostřed-

nictvím. V tomto smyslu je to tautologie, řekneme-li, že podmínkou výroby je vlastnictví (přivlastňování)“ [Marx 1971: 41]. V tomto smyslu je „přivlastňování“ jakožto přisvojování předmětů přírody, tj. působení člověka na přírodu v pracovním procesu (bez ohledu na to, jakou konkrétně historickou podobu nabývá, zda jde o nejprimitivnější, o nejprostší výrobní nástroje se opírající pracovní proces, kdy sám výrobce je ještě výrazně v zajetí přírodních sil a začíná se z nich teprve vymaňovat, nebo o strojový, průmyslový, či dokonce automatizovaný pracovní proces, kdy člověk mezi sebe a přírodu klade již složité, na aplikaci vědy založené nástroje, které demonstují vysoký stupeň ovládnutí přírodních sil člověkem) nevyhnutelnou existenční podmínkou jakéhokoli společenství lidí. Avšak tím ještě nevypovídáme o tom, jakou sociálně ekonomickou formu toto přivlastňování si předmětů přírody nabývá, kdo si tyto materiální zbytky přivlastňuje, zda celé společenství lidí, nebo pouze jeho část, určitá třída, proč v určitých fázích historického vývoje je výrobce zároveň vlastníkem, proč v jiných se vlastnictví odděluje od práce, proč se v buržoazní společnosti práce stává nevlastnictvím a vlastnictví neprací, tedy proč si věcné předpoklady výroby přivlastňuje ve svůj prospěch vládnoucí třída, aby si s jejich pomocí mohla podmanit třídu jinou.

Marxismus-leninismus chápe dějiny lidské společnosti jako neustále se proměňující a obnovující kontinuitu mrtvé, ve věci zpředmětněné práce lidí s jejich živou, aktuální výrobní aktivitou. Tato dialektika „živé“ a „mrtvé“ práce, tedy skutečnost, že hranice aktuální historické aktivity lidí jsou vždy vymezeny zpředmětněnou prací předchozích generací lidí, humanizovanou přírodou, je základem Marxova dějinného determinismu.

Tím však není charakteristika základních východisek materialistického pojetí dějin vyčerpána. Lidé svou praktickopředmětnou aktivitou, tím, že jejich práce nabývá předmětné podoby, nemění jen přírodu, nepodmaňují si jen přírodu, aby sloužila uspokojení jejich potřeb. V procesu přeměny přírody zároveň produkují, přetvářejí své vzájemné vztahy, mění spo-

lečenskou, vlastnickou formu výrobního procesu. Do světa „věcí“ wpisují svou prakticko-předmětnou činností i své vzájemné vztahy, produkují a rozvíjejí věcné zprostředkovatele svých vzájemných společenských závislostí.

V buržoazní společnosti můžeme tento proces utváření a neustálého obnovování jednoty mezi ve věci objektivovanou a aktuální aktivitou lidí, tento vztah člověka k „věci“ na jedné straně chápat jako průmyslový, o strojovou techniku a technologii se opírající pracovní proces, o specifickou, této technice odpovídající profesionální dělbu a kooperaci práce, tedy jako vysoce rozvinutý, o vědu opřený proces přeměny přírody člověkem. Na druhé straně však kapitalistický výrobní proces musíme chápat jako specifickou, buržoazní epoše odpovídající vlastnickou formu, jako proces zhodnocení kapitálu, jehož výsledkem je neustálé obnovování panství kapitálu, vlastníků výrobních prostředků nad výrobcí — námezdní prací.

Historická zácluha K. Marxe tkví v tom, že dokázal — na rozdíl od svých předchůdců, buržoazních ekonomů — postihnout a v logice pojmů vyjádřit tuto dvojakost výrobního procesu, tuto dvojakost vztahu lidí k „věci“, že dovedl přesně pojmově odlišit užitnou hodnotu a hodnotu, práci konkrétní a práci abstraktní, že kapitalistický výrobní proces chápal na jedné straně jako vysoce rozvinutý průmyslový pracovní proces a na druhé straně jako proces hodnototvorný, zhodnocovací, že tedy na specifických poměrech buržoazní společnosti dovedl postihnout rozpornou jednotu těchto dvou stránek výrobního procesu.

Je nutno říci, že na všechny nejobecnější kategorie politické ekonomie, tedy nejen na pojem výroba, ale i na pojmy rozdělování, směna, spotřeba je nutno nahlížet z těchto dvou aspektů. Například proces rozdělování výrobních prostředků v podmínkách kapitalistického výrobního způsobu je na jedné straně procesem rozdělování užitných hodnot, výsledků konkrétních prací mezi odvětví výroby, který umožňuje, aby se mohl pracovní proces reprodukovat, je výměnou užitných hodnot, utvářením naturálních vztahů (mezi lidmi, mezi odvětvími výroby). Zároveň

se však v témže rozdělovacím aktu odehrává určitá fáze reprodukce kapitálového vztahu, tj. tyto užité hodnoty — výrobní prostředky jsou přivlastňovány pouze (abstrahujeme-li od malovýroby) určitou třídou — kapitalisty, kdežto druhá část společnosti, námezdní práce je od nich stále více odlučována.

2. Dvojitý typ vztahů mezi lidmi ve výrobě a Marxův pojem formy společensky rozvinuté práce

Do kategorie sociálně ekonomické vztahy je nutno jako integrální znak zahrnout pojem vztah lidí k výrobním prostředkům. Šikovo teoretické schéma — výrobní vztahy = vztahy mezi lidmi samými — je pro svou abstraktnost neudržitelné, neboť nemožňuje vymezení ani specifiky vlastních vztahů, ani specifiky výrobních sil.

Podle tohoto Šikova schématu jsou veškeré vztahy, které se ve výrobním procesu utvářejí mezi lidmi samými, sociálně ekonomickými vztahy, tj. vypovídají o sociálně ekonomické, vlastnické formě výrobního procesu.

Fakty však svědčí o tom, že i v *pracovním procesu samém* (tj. když abstrahujeme od sociálně ekonomické formy, v níž se odehrává), pokud ovšem pracovní proces nechápeme omezeně naturalisticky jako pouhý technický proces (tj. pouze jako vztah výrobce s určitými subjektivními pracovními předpoklady k odpovídajícímu typu techniky, na niž působí, jako technický vztah), ale také a především jako pospolný proces lidí, jako neustálý proces zespolčenšťování práce, se *utvářejí vztahy mezi lidmi samými*, jež bychom mohli nazvat pracovními profesionálními vztahy.

Tento typ vztahů nelze, jakkoli jde o vztahy mezi lidmi samými, ztotožnit se sociálně ekonomickými, vlastnickými vztahy. Pracovní profesionální vztahy jsou bezprostředně určeny samovývojem výrobních sil, přesněji řečeno, jsou jednou ze stránek produktivních sil společnosti a mění se relativně nezávisle na vlastnické formě výrobního procesu.

Jestliže pro předkapitalistické způsoby výroby byla charakteristická velmi primitivní a průhledná pracovní profesio-

nální dělba práce a specializace činnosti zasahovala v podstatě pouze velmi primitivní a malá společenství a realizovala se mezi příslušníky rodu, kmene a později monogamní rodiny středověkého naturálního výrobce a tyto jednotky přesáhla sporadicky a nahodile, jestliže pro středověkou společnost představovala cechovní výroba založená na zboží směně pouze vnější a téměř zanedbatelný doplněk naturálního hospodářství rodin zemědělských výrobců — nevolníků, jestliže se tedy společenství lidí (stát etc.) skládalo z prostého souhrnu takovýchto mikroskopických, na sobě v podstatě ekonomicky nezávislých a do sebe výrobně, technicky a spotřebitelsky relativně uzavřených jednotek, které soběstačně plnily v podstatě všechny funkce nutné ke svému zachování, pak pro kapitalistický průmyslový pracovní proces je příznačné rozbití této uzavřenosti naturální výroby. Průmyslový pracovní proces rozděluje jednotlivé technické funkce, z nichž se pracovní proces skládá, mezi mnoho stále úžeji specializovaných dílčích pracovníků.

Pracovní proces a jeho výsledek, určitý výrobek, je a může již být pouze záležitostí spolupráce mnoha specializovaných výrobců. Jakmile profesionální dělba práce začíná zasahovat všechny oblasti výroby, nemohou tito dílčí pracovníci existovat sami o sobě, v izolaci od ostatních výrobců. Jako produktivní síla se mohou realizovat pouze ve své společenské kombinaci. V podmínkách tohoto průmyslového, o strojovou techniku a technologii opřeného pracovního procesu se rozvíjí stále složitější horizontálně i vertikálně členěná dělba činnosti a jí odpovídající specializace profesí výrobců.

Tento proces profesionálního rozčleňování výrobců a jejich přeměna v dílčí pracovníky se začíná rozvíjet v údobí průmyslové revoluce³, kdy primitivní výrobní nástroje, o něž se opírala středověká výroba a které byly v podstatě prostým prodloužením ruky výrobcovy, jsou nahrazovány komplikovanými mechanismy založenými na vědeckém poznání přírodních zákonů a které stále více vytlačují živou pracovní sílu z pracovního procesu a stále

více ji přeměňují v pouhý spojovací článek, doplněk strojových mechanismů. Tak, jak se štěpí výrobní proces na jednotlivé odvětví, obory a mezi jednotlivé výrobně technicky specializované podniky etc., štěpí se i výrobci v závislosti na technické, užité hodnotové specializaci výroby na stále užší profese. S průmyslovou strojovou výrobou (která se může plně rozvíjet teprve v podmínkách kapitalistické vlastnické formy) dochází k bouřlivému rozvoji pracovní profesijní diferenciace výrobců. Tento specifický pracovní proces si objektivně — v důsledku použité techniky a technologie — zároveň vynucuje kooperaci, společenskou kombinaci těchto, profesionálních dělbov práce od sebe odlišných výrobců, tedy nevídaný rozvoj a zdokonalování těchto specifických vztahů mezi lidmi samými, mezi lidmi jakožto producenty užitných hodnot.

Tuto změnu kvality lidské stránky výrobních sil, k níž dochází v procesu přeměny individuálního, o jednoduché remeslné nástroje opřeného pracovního procesu v pospolitý proces průmyslový, postihuje K. Marx pojmem „formy společensky rozvinuté práce“.

Co chápe K. Marx pod pojmem „formy společensky rozvinuté práce“?

V podmínkách průmyslové, strojové velkovýroby (která se rozvinula pod pláštěm kapitalistické vlastnické formy a v níž zároveň kapitalistické vlastnické vztahy nalézají sobě odpovídající technickou základnu), to není pracovní síla sama o sobě, ale pracovní síla jako jeden z údů souhrnné pracovní síly, tedy pracovní síly v jejich společenských kombinacích, co vede úsporou buď živé či mrtvé práce k růstu nadproduktu. Jestliže středověký městský či venkovský výrobce plnil v pracovním procesu všechny pracovní funkce, takže z jeho rukou vycházel vždy ucelený výrobek, pak v podmínkách strojové velkovýroby je výroba určité užité hodnoty vždy záležitostí řady specializovaných, vzájemně se doplňujících a podmiňujících výrobců.

V těchto podmínkách, kdy pracovní proces se stává společenským procesem, si

³ Abstrahujeme zde od přechodného manufakturního údobí, v němž se tento proces prohlubující se dělby a kooperace práce počíná rozvíjet.

kapitalista ve výrobním procesu spolu s věcnými činiteli výroby — výrobními prostředky — a spolu se sumou specializovaných pracovních sil výrobců přivlastňuje i efekt, který vyplývá ze společenských kombinací jejich prací.

Individuální práce dílčího výrobce se v průmyslovém pracovním procesu stává a může stát produktivní silou pouze tehdy (za té podmínky), je-li kombinována s pracemi ostatních výrobců. Tato nesamostatnost individuální pracovní síly, nebo, řečeno jinými slovy, společenský ráz pracovního procesu, je determinována charakterem věcných činitelů pracovního procesu.

Tato kvalitativně nová podoba profesionální dělby a zároveň i společenských kombinací prací výrobců je zašifrována v určitém typu výrobních prostředků, ve strojové technice a technologii, v níž se zároveň vztah mezi výrobcem a výrobním prostředkem zásadně mění. V průmyslovém pracovním procesu dělník-pracovník nevyužívá výrobních nástrojů, ale strojový mechanismus (do jehož mechanických a automatických soustrojí byl vtělen lidský intelekt, při jehož konstruování bylo v té či oné míře vědomě využito přírodních zákonitostí, poznatků vědy) výrobce. Výrobní prostředek neslouží výrobcí, ale výrobce výrobnímu prostředku. Jednou z tendencí průmyslového pracovního procesu je přeměna části výrobců v pouhý přívěšek stroje, vytlačení intelektuálního tvůrčího momentu práce z bezprostředního pracovního procesu, oddělení duševního a fyzického aspektu pracovní aktivity lidí a jejich osamostatnění ve zvláštních skupinách lidí. Lidský činitel pracovního procesu se v těchto podmínkách člení na dvě velké skupiny výrobců, na duševně a fyzicky pracující. Jedna část výrobců se zabývá převážně (doživotně) fyzickou prací a druhá pak převážně (doživotně) tvůrčím momentem pracovního procesu. aplikací poznatků přírodních a technických věd na pracovní proces.

V podmínkách průmyslové, strojové velkovýroby se tedy na základě neustálých přeměn věcných činitelů pracovního procesu utváří, rozvíjí a stále více prohlubuje nejen dělba práce mezi fyzicky pracujícími výrobci (dochází k jejich přemě-

ně v dílčí pracovníky), ale i dělba práce mezi fyzicky a duševně pracujícími, a tento proces pracovní profesionální diferenciace zasahuje (zejména v posledním údobí, v době rozvíjející se vědeckotechnické revoluce) duševní práci samu.

Tato nová kvalita pracovní profesionální dělby práce si však zároveň vynucuje (neboť by její produktivní efekt nemohl být jinak využit) novou podobu, nový typ vztahů mezi lidmi, mezi lidmi jakožto producenty — činiteli výrobních sil; dává vzniknout „formám společensky rozvinuté práce“. Pracovní proces se zde již musí (neboť se to stává přímo technickou, technologickou nutností, neboť si to daný typ věcných činitelů výroby — strojová technika přímo vynucuje) zakládat nejen na kombinaci různých součástí fyzické práce, ale i na kombinaci činností duševně a fyzicky pracujících, a dokonce i sám rozvoj vědeckého poznání (přírodovědných a technických znalostí) a jeho aplikace na výrobu nabývá stále více společenský ráz, stává se společensky kombinovaným procesem. Pojmem „souhrnný pracovník“ postihuje K. Marx tyto složité horizontálně i vertikálně členěné vztahy mezi specializovanými dílčími výrobci, vztahy pracovní profesionální dělby a kooperace práce, které se utvářejí v podmínkách průmyslové strojové velkovýroby, vztahy mezi lidmi, které jsou bezprostředně určeny charakterem věcných činitelů výroby, strojovou technikou a technologií.

V podmínkách kapitalistické strojové velkovýroby nabývají pracovní proces a výrobní síly stále více společenský charakter. Kapitalistický výrobní proces je historickou nutností pro přeměnu pracovního procesu ve společenský proces“, napsal K. Marx.

Základní přednost kapitalistické vlastnické formy ve srovnání s předchozími sociálně ekonomickými formami rozvoje pracovního procesu tkví kromě jiného v tom, že je s to využívat a dále rozvíjet tyto formy společensky rozvinuté práce, že vede tedy poprvé v dějinách k zespo- lečenšťování pracovního procesu, a tedy k nevídanému dynamizování produktivních sil práce.

Jednotlivé — dělbou práce od sebe odlišné — články společenské výroby, jed-

notlivá odvětví, výrobní podniky jsou vta-hovány do stále spleťtějších vztahů ob-jektivních souvislostí s jinými články spo-lečenské výroby, s jinými odvětvími a podniky. Má-li se proces reprodukce vý-roby ve společnosti jako celku uskutečno-vat, má-li společenský výrobní organis-mus fungovat, musí docházet k výměně jejich činnosti. Pracovní aktivita výrobců v tom či onom odvětví výroby, v tom či onom podniku je v té či oné míře (v zá-vislosti na stupni zespolečenštění pracov-ního procesu) podmíněna aktivitou výro-bců v jiných odvětvích výroby. V procesu zespolečenšťování pracovního procesu, v procesu přeměny individuálního natu-rálního pracovního procesu v proces spo-lečenský se utváří stále složitější systém objektivních závislostí jak mezi věcný-mi, tak i mezi lidskými činiteli výroby, rozvíjí se a prohlubuje tento kvalitativně nový typ vztahů mezi lidmi jakožto vý-robci — producenty užitných hodnot.

Pro pracovní proces v podmínkách ka-pitalistických vlastnických vztahů (a zde nám již vstupuje do hry kapitalistická vlastnická forma, v níž se tento zespole-čenštěný pracovní proces odehrává a od níž jsme v určité fázi výkladu, abychom mohli pojmově přesně odlišit tento dvojí typ vztahů mezi lidmi, abstrahovali) je, kromě jiného, charakteristické, že tento systém objektivních závislostí může být vědomě regulován, že kombinace prací specializovaných výrobců může být plá-novitě a vědomě využívána pouze v rámci soukromovlastnických výrobních uskupe-ní, přesněji řečeno, je zřetelně limitována soukromovlastnickým ziskovým zájmem. Jestliže uvnitř kapitalistického podniku (monopolu, monopolního uskupení etc.) je pracovní proces vědomě a plánovitě ří-zen, jestliže zde vládne nejprísnější racio-nalita nakládání s věcnými a lidskými či-niteli výroby, jestliže zde mohou a musí být činnosti pracovní profesionální děl-bou práce od sebe odlišných výrobců vě-domě a plánovitě kombinovány a na tom-to základě těžen i efekt růstu produktivity práce, který z nich plyne, pak za hranice-mi těchto soukromovlastnických jedno-tek, tedy tam, kam již nesahá ziskový zá-jem vlastníka, se tyto objektivní závis-losti prosazují v principu živelně, za zády

lidí, ve střetu slepých sil. Společenskost pracovního procesu, tedy to, že jednot-livé články společenského pracovního procesu jsou neoddělitelnou a nezastupi-telnou součástí téhož organismu zespole-čenštěné práce, se v podmínkách kapita-listických vlastnických vztahů prosazuje živelně. Utváření společenských kombina-cí prací výrobců v rámci celé společnosti zde není a nemůže být podrobena vědo-mé kontrole společnosti.

Při zkoumání toho, jaký vliv má kapi-talistická vlastnická forma na vývoj to-hoto zespolečenštěného, o strojovou tech-niku opřené, na složité dělby a kombi-naci prací výrobců založeného pracovního procesu, je však rozhodující jiná okolnost.

Individuální práce specializovaných vý-robců se mohou realizovat ve formě ko-operované práce pouze ve spojení s věc-nými činiteli výroby — výrobními pro-středky.

Dílčí pracovník vně kombinované, vně souhrnné pracovní síly není ničím, stává se zbytečným. Jen ve spojení s výrobními prostředky, které se stávají spojovacími články mezi specializovanými výrobci a pomocí nichž se jejich činnost objektivizuje ve výrobku, se může projevit spo-lečenský ráz individuálních prací výro-bců. Jen ve spojení s výrobními prostředky se individuální práce toho či onoho spe-cializovaného výrobce může realizovat jako součást, článek pospolité práce.

Z toho však zároveň plyne, že *ten, kdo vlastní výrobní prostředky*, kdo si při-privlastňuje *věcné činitele výroby*, *přivlastňuje si věcnou závislostí nejen pracovní síly výrobců — námezdních dělníků — ale i plody jejich pospolité práce*, produktivní efekt plynoucí z dělby a opět-né kooperace specializovaných činností výrobců. *Kapitalista si přivlastňuje práci společensky kombinovaného pracovního personálu*, pracovní síly v jejich společen-ských kombinacích.

V kapitalistickém průmyslovém výro-bním procesu se tedy uskutečňuje dvojí typ objektivních závislostí mezi lidmi, dvojí typ vztahů mezi lidmi.

První typ závislosti vyplývá z toho, že průmyslový pracovní proces se nutně za-kládá na pracovní profesionální dělby a opětovné kooperaci, kombinaci specializo-

vaných výrobců. Tato objektivní závislost mezi výrobcí je bezprostředně určena samovývojem věcných činitelů výrobních sil, charakterem výrobních prostředků, strojovou technikou a technologií.

Druhým typem vztahů mezi lidmi postihujeme sociálně ekonomickou, vlastnickou formu, v níž se tento, na průmyslové strojové technice založený pracovní proces odehrává. První typ vztahů mezi lidmi vypovídá o společenských výrobních silách, o vztazích mezi lidskými činiteli produktivních sil, druhý o sociálně ekonomických, vlastnických vztazích lidí.

Používáme zde vědomé termínu „pracovně profesionální vztahy“. Je však zřejmé, že i k realizaci vlastnické funkce, tedy té řídicí aktivity, pomoci níz se prosazují vlastnické vztahy, jsou nezbytné specifické, této funkci odpovídající znalosti a praktické zkušenosti. Že kapitalista k tomu, aby se stal skutečným nositelem vlastnicko-vykořisťovatelské funkce, musí zvládnout určité znalosti, nabytí určitých zkušeností, určité „profesionality“. V té míře, v jaké si kapitalista — nositel vlastnické funkce — podrobuje (v důsledku koncentrace a centralizace kapitálu) stále početnější masu námezdně pracujících, v jaké se tedy proces vykořisťování stává stále složitější a stupňovitější, nestačí již ani pouhá praktická zkušenost k tomu, aby si podrobil námezdní práci; jsou nezbytné určité znalosti, specifické vzdělání.

Navíc, vlastnické vztahy (tj. vztahy mezi námezdní prací a kapitálem) se realizují v celém cyklu kapitalistické reprodukce, tj. jak v procesu bezprostřední produkce, tak v procesu rozdělování, směny i spotřeby. Vlastnicko-vykořisťovatelská funkce je tak aktivitou ovlivňující jak proces výroby, tak i proces rozdělování, směny a spotřeby. V té míře, jak dochází ke koncentraci kapitálu, prosazuje se tendence ke štěpení těchto specifických vlastnicko-řídicích podfunkcí mezi zvláštní oddíly kapitalistické třídy. Hovoříme pak o tzv. průmyslovém, obchodním, finančním kapitálu (kapitalistech), tj. o takových skupinách kapitalistů-nositelů vlastnické funkce, v jejichž vlastnicko-řídicí aktivitě převažuje buď funkce bezprostředního vykořisťování námezdní práce v procesu výroby (tzv. průmyslový kapitál), nebo v procesu rozdělování, směny, či spotřeby (finanční či obchodní kapitál).

Sociálně ekonomické, vlastnické vztahy (tj. při abstrakci od vztahů pracovních profesionální dělby a kooperace práce a soustředění pozornosti na systém vlastnických vztahů) představují tedy v buržoazní společnosti složitou strukturu vztahů mezi námezdní prací a kapitálem, a to vztahů, které se reprodukují jak v procesu výroby, tak v procesu rozdělování, v procesu směny i spotřeby. Představují složitou síť specifických vlastnicko-vykořisťovatelských aktivit nositelů těchto vlastnicko-vykořisťovatelských podfunkcí. Z tohoto hlediska se i vládnoucí třída vnitřně „profesionálně“ štěpí podle toho, která z těchto specifických vlastnicko-vykořisťovatelských podfunkcí v jejich řídicí aktivitě dominuje.

V této stati, která se soustřeďuje na nejobecnější vymezení obsahu pojmu „vlastnický vztah“, vědomě abstrahuje i od toho, že kapitalisté-nositelé vlastnické funkce přenášejí a musí přenášet (v té míře jak probíhá proces koncentrace a centralizace kapitálu, jak si podřizují stále větší masu námezdně pracujících) část svých, z vlastnické funkce plynoucích pravomocí na jim podřízené a na nich závislé *vykonavatele vlastnické funkce* (ponechávající si rozhodující), že se tedy mezi kapitalisty (dominantní subjekty vlastnické funkce

Je zřejmé, že při analýze pracovních profesionálních vztahů a při analýze vlastnických vztahů postihujeme dva diametrálně odlišné aspekty sociální skutečnosti, dvě stránky, které se sice vzájemně podmiňují, ovlivňují, ale nejsou totožné.

Jakkoli určitému konkrétně historicky určenému typu produktivních sil společnosti (určitému typu věcných činitelů výroby — technice a technologii, určitému jí podmíněnému typu výrobců a určitému typu kombinací prací výrobců) odpovídá vždy určitý konkrétně historický typ sociálně ekonomických vztahů a na jejím základě a v jejich mezích se tento typ

a dělníky (její objekty) věnuje stále početnější hierarchicky rozčleněná a i na ty či ony specifické vlastnické podfunkce zaměřená a speciálně „profesionálně“ školená masa vykonavatelů vlastnické funkce, pohůnků, „důstojníků a poddůstojníků“ kapitálu.

I z tohoto hlediska představují vlastnické vztahy složitou síť závislosti mezi nositeli vlastnické funkce — kapitalisty, vykonavately vlastnické funkce a objekty vykořisťování — dělníky, vertikálně i horizontálně členěnou strukturu objektivních vztahů a aktivit, specifickou „kvalifikaci“ vyžadujících funkci a subfunkci.

Jakkoli tedy jak k realizaci technicko-dirigentské, tak i vlastnicko-vykořisťovatelské funkce jsou nezbytné určité „profesionální“ a praktické zkušenosti, jakkoli subjekty obou těchto funkcí musí být speciálně školeni a vychováni, je nutno si uvědomit, že jde o dvojí, diametrálně odlišný typ „profesionality“, zásadně odlišný typ znalostí a zkušeností lidí.

První typ, tj. pracovní profesionální diferenciace lidí je vyvolána bezprostředně pohybem produktivních sil společnosti, postupujícím procesem jejich zespočetňování, kdežto druhý typ, vlastnická diferenciace lidí, představuje vlastnickou, sociálně ekonomickou formu, v níž se pracovní proces (rozvoj výrobních sil) odehrává, tj. takovou diferenciaci lidí, která je určena pohybem produktivních sil vždy zprostředkovaně, a vyvíjí se na nich relativně nezávisle.

Nesmí nás zmýlit skutečnost, že tento dvojí typ řídicích aktivit (profesionálně dirigentská a vlastnicko-vykořisťovatelská funkce) se téměř zpravidla v té, či oné míře propouští a kombinují v téže empiricky zjištěné sociální roli toho či onoho individua. Že například kapitalista (zvláště v raných „gründerských“ stadiích vývoje buržoazní společnosti) plnil jak profesionálně dirigentskou, tak i vlastnicko-popohaněčskou funkci, že řídil výrobní proces jak po „odborné technické“ tak i po vlastnické stránce, nebo že v sociální roli kapitalistova zaměstnance stojícího na vyšších příčkách řídicí struktury se snoubí a propouští dva svým charakterem diametrálně odlišné typy řídicích aktivit a s nimi spjatých „profesionálních“ znalostí a dovedností, tj. technicko-dirigentská a vlastnicko-vykořisťovatelská funkce.

Pojmově určitě odlišní těchto dvou kvalitativně odlišných vztahů, závislosti, funkcí, znalostí a dovedností je dostupné pouze pomocí abstrakce, v duchovní reprodukci sociální skutečnosti.

Máme-li v teoretické analýze sociální skutečnosti přesně vymezit ony znaky, které konstituují třídní rozdíly lidí, jejich třídní diferenciace, musíme pojmově přesně odlišit i obsah těchto specifických řídicích aktivit lidí v procesu výroby, profesionálně dirigentskou a vlastnicko-vykořisťovatelskou funkci, a tedy i znalosti a zkušenosti, které jsou k jejich výkonu nezbytné.

produktivních sil může plně rozvinout, nebo opačně, jakkoli se *určitý typ vlastnických vztahů může plně rozvinout teprve na základě určitého typu produktivních sil*, nelze tento dvojí typ vztahů mezi lidmi, tj. sociálně ekonomické a pracovní profesionální vztahy v teoretické analýze směřovat. *Jde o dialektickou, rozpornou jednotu dvou relativním samovývojem nadaných stránek sociální skutečnosti. Postižení jejich jednoty předpokládá zároveň postižení jejich relativního samovývoje.*

Produktivní síly společnosti, pracovní proces⁵ tedy nelze chápat úzce naturalisticky, pouze jako technický vztah; je to vztah člověka k věci, k výrobním prostředkům. Produktivní silou jsou i společenské kombinace dělbu práce od sebe odlišených výrobců, je jí i efekt, který vyplývá z těchto společenských kombinací prací. Určitý typ věcných činitelů výrobních sil předpokládá a vynucuje si i určitou jemu odpovídající pracovní profesionální dělbu prací výrobců a určitou podobu společenské kombinace jejich specializovaných prací. Beze změn na straně lidského činitele, a to nejen změn kvalifikačních charakteristik sumy individuů, která se podílejí na pracovním procesu, ale i změn jejich společenských kombinací, nemohou být využity možnosti růstu

produktivity práce, které jsou obsaženy v nové technice.⁶

Šikův omyl při vymezování obsahu pojmu výrobní síly a výrobní vztahy (a dalších méně obecných kategorií, jimiž je jejich obsah blíže vysvětlován) plynul z toho, že výrobní síly chápal omezeně naturalisticky, technicistně, pouze jako vztah lidí k přírodě či humanizované přírodě-technice, a tedy ne zároveň jako určitý typ vztahů mezi lidmi samými, mezi lidmi jakožto výrobci užitných hodnot.

Tímto svým vymezením pojmu výrobní síly nebyl Šik s to postihnout skutečnost, že pracovní proces se vždy nutně zakládá na v té či oné míře rozvinuté kooperaci prací výrobců, že tedy i sám výrobní proces, nahlížíme-li na něj z jeho užité hodnotového aspektu (abstrahujeme-li od sociálně ekonomické formy, v níž se odehrává), má nutně společenský charakter.

A naopak pojem výrobní, ekonomické, vlastnické vztahy chápat subjektivisticky jako jakési „čisté“ vztahy mezi lidmi, oddělovat vztahy mezi lidmi od jejich věcných zprostředkovatelů, od výrobních prostředků.

Ukázali jsme si, že pojmy „vztah lidí k výrobním prostředkům“ a „vztahy mezi lidmi samými, které se ve výrobním procesu utvářejí“, mají dvojaký obsah, který

⁵ Pojmem „pracovní proces“ vypovídáme pouze o jedné stránce „výrobního procesu“, o relativním samovývoji společenských výrobních sil. Tímto pojmem postihujeme činitele, z nichž se konkrétně historicky určené produktivní síly skládají, v jejich hybné jednotě, v jejich fungování. Pracovní proces je funkční jednotou věcných a lidských činitelů společenských produktivních sil, je vztahem mezi výrobcem a technikou, již obsluhuje.

Tím se však obsah pojmu pracovní proces nevyčerpává. V té míře, v jaké je pracovní proces založen na dělbě činnosti specializovaných výrobců a jejich opětné kombinaci, je pak pracovní proces zároveň v té či oné míře kooperovaným procesem, tj. utvářejí se v něm vzájemné funkční vztahy mezi (profesionální dělbu práce od sebe odlišenými) výrobci samými. Pojmem pracovní proces tedy postihujeme jak konkrétně historicky určené vztahy mezi jeho věcnými a lidskými činiteli, tak i vzájemné vztahy mezi technickou dělbu práce diferencovanými výrobci – lidskými činiteli výrobních sil.

⁶ Pojem výrobní síly bývá nezřídka takto jednostranně, technicistně interpretován i v marxistické literatuře. Nejde tu pouze o definice výrobních sil, které se objevují v nejrozličnějších učebnicích filozofie, politické ekonomie atd., kde je takovéto zjednodušení, zdůrazňující jednu stránku věci, v jistém smyslu přípustné. Obdobné charakteristiky výrobních sil lze však nalézt i v pracích, v nichž se speciálně pojednává o výrobních silách a kde pojmová přesnost a jemnost je již nezbytná.

Například v jinak velmi zajímavé a podnětné

statí *Problémy techniky v Marxově Kapitálu*, která se zabývá složitým problémem technologické struktury socialistické společnosti, charakterizuje její autor N. J. Drjáčlov výrobní síly takto: „... V současné etapě společenské výrobní síly sestávají z lidí zaměstnaných ve výrobě, ze znalostí, zručností a zkušeností, jejich využívají (vědy) a z výrobních prostředků (techniky). Jež lidé používají v pracovním procesu.“ (Sborník *Marxismus a filozofické problémy člověka*. Praha, Vydavatelství ČVUT 1973).

Autor statí chápe pracovní proces pouze jako technický proces. Jako vztah člověk-technika. Pojem výrobní síly redukuje na vztah mezi jejich věcnými a lidskými činiteli. Z obrazu jeho pozornosti mizí skutečnost, že pracovní proces je společenským procesem. že se vždy opírá o dělbu a kooperaci a kombinaci prací výrobců, že i v pracovním procesu samém se utváří určitý typ sociálních závislostí mezi lidmi samými. Máme-li tedy podat úplný obraz produktivních sil společnosti, musíme zkoumat jak konkrétně historicky určenou strukturu věcných činitelů výrobních sil (technologickou strukturu, její dynamiku, proporce a závislosti mezi věcnými činiteli atd.) tak i to, jak se kvalitativní změny ve věcné stránce společenského pracovního procesu odrážejí ve změnách pracovních profesionálních charakteristik výrobců (profesionální struktura), tak i kvalitativní změny, k nimž dochází v souvislosti se změnou věcných předpokladů výroby při kombinování jednotlivých součástí souhrnné společenské práce.

je nezbytný v teoretické analýze sociálních procesů pojmově přesně odlišit. Jednou svou stránkou tyto pojmy vypovídají o postavení a funkci lidí v pracovním procesu, tedy o lidech jakožto producentech užitečných hodnot, jako o lidských činitelích výrobních sil, a druhým svým aspektem o sociálně ekonomické vlastnické formě, v níž se tento (vždy konkrétně historicky určený) pracovní proces odehrává, tedy jako o vztazích mezi lidmi, v nichž jedna část společnosti vlastní výrobní prostředky a druhá je nevlastní, či jako o vztazích mezi kolektivními vlastníky výrobních prostředků. Ukázali jsme si, že výrobní, vlastnické vztahy a pracovní profesionální vztahy, jakkoli jde v obou případech o vztahy mezi lidmi samými, vypovídají o podstatně odlišných stránkách společenské skutečnosti, o jiných rovinách sociální diferenciace lidí.

Provádíme-li teoretickou analýzu sociální diferenciace té či oné konkrétně historicky určené společensko-ekonomické formace, vedeme v sociální skutečnosti myšlenkové řezy, pomocí nichž vydělujeme jednotlivé stránky sociálních aktivit lidí (uskupení lidí, tj. tříd, sociálních vrstev, skupin) z totality vztahů, které se mezi nimi utvářejí, a touto cestou, tj. jejich postižením v logice pojmů, postihujeme specifiku těch či oněch vztahů mezi lidmi, těch či oněch diferenciačních rovin.

Při teoretické analýze té či oné společensko-ekonomické formace můžeme — v závislosti na tom, který aspekt sociální skutečnosti se stává předmětem našeho zkoumání, na který aspekt sociální diferenciace se z hlediska potřeby praktické přeměny té či oné stránky společenské skutečnosti soustřeďujeme —⁷ vést řadu strukturních řezů, postihovat ty či ony stránky sociální diferenciace společnosti.

Kategorie sociální struktura je pak z hlediska obsahu, tak i rozsahu značně širokým pojmem. Pojem sociální struktura nelze ztotožnit s pojmem třídní struktura. Třídní struktura, jakkoli postihuje určující, hlavní rovinu sociální diferenciace lidí, jakkoli představuje z hlediska pocho-

pení zákonitostí dosavadního společenského vývoje klíčovou dimenzi sociální struktury, je pojmem užším. Sociální diferenciace společnosti se nevyčerpává její třídní diferenciací.

Při analýze určující roviny sociální struktury — třídní struktury — se předmětem našeho poznání stávají takové specifické velké skupiny lidí, které se liší svým místem a rolí v systému historicky určených sociálně ekonomických, politických a ideologických vztahů mezi lidmi. Již sám pojem třídní struktura (struktura vztahů mezi třídami) obrazy složitý systém objektivních vztahů mezi lidmi. Určující dimenzí struktury třídních vztahů je její sociálně ekonomická (vlastnická) struktura. Vztahy mezi třídami se však neredukují na jejich sociálně ekonomickou dimenzi, nejsou pouze vlastnickými vztahy mezi lidmi. Třídy se liší také svým postavením a rolí v systému politických a ideologických vztahů. Proto hovoříme o politické a ideologické struktuře (o struktuře politických či ideologických vztahů mezi třídami). Všechny tyto stránky, roviny třídní diferenciace, jakkoli tvoří vnitřní zákonitou, dialektickou jednotu, nejsou prostě totožné; jsou nadány relativním samovývojem. Každá z těchto stránek třídních aktivit lidí (vzájemných aktivit tříd) plní v systému třídních vztahů jistou, ničím (tj. jinou stránku) nezastupitelnou funkci. Máme-li pochopit zákonité vztahy mezi třídami té či oné konkrétně historicky určené společnosti, musíme zkoumat jak specifiku jednotlivých relativních samovývojem nadaných stránek třídních aktivit lidí (specifiku jejich ekonomického, politického a ideologického boje), tak i jejich jednotu, jejich vzájemnou podmíněnost.

Ke zkoumání sociální struktury (struktury sociálních uskupení a totality vztahů mezi nimi) té či oné společnosti můžeme tedy přistoupit, máme-li pochopit a popřípadě na tomto základě i prakticky měnit charakter lidské stránky výrobních sil, vztahy mezi lidmi jakožto činiteli pracovního procesu — výrobci, i z hlediska pracovní profesionální diferenciace lidí.

⁷ „... všechna lidská praxe musí být zahrnuta do plně „definice“ předmětu i jako kritérium pravdy i jako praktické měřítko spojitosti před-

mětu s tím, co člověk potřebuje.“ V. I. Lenin. Spisy 32. Praha. SNPL 1955. s. 92.

V tomto případě hovoříme o pracovně profesionální struktuře, o struktuře pracovně profesionálních skupin a o struktuře vztahů mezi nimi.

Jakkoli jde tedy při analýze sociálně ekonomických (vlastnických) vztahů na straně jedné a pracovně profesionálních vztahů na straně druhé, o vztahy mezi lidmi ve výrobě, o objektivní vazby, které se utvářejí mezi lidmi ve výrobním procesu, nelze tento dvojitý typ vztahů v teoretické analýze sociální diferenciace ztotožnit. Jde o kvalitativně odlišné roviny sociální diferenciace lidí, z nichž jedna vypovídá o rozčlenění lidí z hlediska jejich postavení v systému vlastnických vztahů a je základem jejich třídní diferenciace (určuje charakter jejich diferenciace v oblasti politiky a ideologie) a druhá pak o rozčlenění lidí v pracovním procesu, o lidech jakožto pospolitých, profesionální dělbou práce od sebe odlišených výrobcích užitných hodnot, o objektivních sociálních závislostech, které jsou bezprostředně určeny charakterem věcných činitelů výroby — techniky.

Všechny tyto a jiné roviny⁸ sociální diferenciace společnosti (které představují pouze různé vzájemně se v té či oné míře podmiňující, prostupující stránky historické aktivity lidí, jejichž výzkum představuje vždy pouze dílčí myšlenkový vstup do sociální skutečnosti) musí být jak z hlediska komplexnosti postižení společenských zákonitostí, tak z hlediska potřeb praktické přeměny společnosti všestranně zkoumány.

Marxistický přístup ke zkoumání sociální struktury je přístupem multidimenzionálním a komplexním. Předpokládá a požaduje co možná nejúplnější postižení totality stránek strukturních vztahů, všech rovin sociální diferenciace lidí. Dialektickomaterialistický přístup ke zkoumání sociální struktury nelze spojo-

vat pouze s požadavky mnohazrůdnosti a komplexnosti výzkumu. Multidimenzionálnost a komplexnost přístupu ke zkoumání sociální struktury lze totiž chápat různě. Buržoazní sociologie vede neustálý boj proti údajnému „třídnímu či ekonomickému redukcionismu“ marxismu a zdůrazňuje, že ona prý, na rozdíl od marxismu, věnuje pozornost všem stránkám, všem dimenzím sociální diferenciace lidí. Pro metodologické přístupy k výzkumu sociální struktury tak, jak se s nimi setkáváme v soudobé buržoazní sociologické literatuře, je charakteristické, že v nich dochází k eklektickému slučování a směšování různých rovin sociální diferenciace, že ze složité spleti vztahů (strukturních řezů) není vyčleněno, odděleno podstatné od nepodstatného, nejsou odděleny vztahy a struktury prvního řádu od struktur jimi určených, není postižena zákonitá hierarchie jednotlivých stránek sociálních aktivit lidí.

Ve statusových charakteristikách lidí, v tzv. „syntetických statusech“, jimiž jsou v buržoazní sociologii v empirické rovině postihovány postavení a role lidí v sociální struktuře buržoazní společnosti, jsou zcela libovolně, eklekticky spojovány, a to z prostých kvantitativních hledisek, a kombinovány empirické indikátory (a navíc ještě indikátory nejružnějšího stupně významnosti, podstatnosti), které vypovídají o empirické stránce nejružnějších, zpravidla jen značně zprostředkované spjatých rovin sociální diferenciace, aniž je blíže a všestranně analyzována vzájemná zákonitá závislost a podmíněnost a stupeň zprostředkovatelnosti těchto diferenciálních rovin, a zejména pak určeno, která z nich je pro určení místa a role lidí v sociální struktuře základní a která odvozená atd.

V buržoazní literatuře je například běžné ve strukturně funkcionální teorii stra-

⁸ K významu sociální struktury společnosti můžeme např. přistoupit, jde-li nám o pochopení zákonitých vztahů mezi národy, národnostmi, či etnickými skupinami, a tedy i o vědomé regulování vztahů mezi nimi (například o vědecké zdůvodnění národnostní politiky komunistické strany) i z hlediska jejich národnosti či etnické diferenciace. Pak jde o výzkum národnostní či etnické struktury společnosti (struktury národnostních či etnických vztahů) nebo tam, kde překračujeme hranice státně konstituovaných národních či mnohonárodních pospolitostí, o vztahy mezi národy.

Předmětem našeho výzkumu nemusí a nemohou být pouze „makrostrukturní“ vztahy. Tak jak postupujeme od jedinečného ke zvláštnímu a obecnému, nebo naopak jak v závislosti na praktických potřebách, na potřebě aplikovat obecné na zvláštní i „mezzo“ či „mikrostrukturní“ vztahy. Rovněž tak mohou a musí být strukturním předmětem našeho zkoumání strukturní vztahy uvnitř sociálních uskupení, například vnitrotřídní sociální diferenciace atd. atp.

tifikace takto eklekticky slučována a ztožňována pracovně profesionální diferenciace lidí s jejich třídní diferenciací.

Marxistická metoda výzkumu sociální struktury nepředpokládá pouze komplexní postižení všech stránek, všech řezů sociální diferenciace, ale zároveň požaduje, aby byl postižen relativní samovývoj, relativní svébytnost nejrozličnějších relevantních rovin sociální diferenciace a na tomto základě pak určena jejich vzájemná podmíněnost a stanovena jejich hierarchie.

Pouze za této podmínky může vést požadavek multidimenziálnosti a požadavek zkoumat co možná nejkomplexněji všechny roviny sociální diferenciace k hlubšímu pochopení procesů probíhajících v sociální struktuře, a tedy i k vypracování takového teoretického konceptu sociologického výzkumu, který by umožnil správně se orientovat v nepřehledně složitých empirických údajích a pravdivě je interpretovat.

Marxistická teorie a metoda, jež je s to při výzkumu sociální struktury odlišit obecné od zvláštního a jedinečného, podstatné od nepodstatného, abstraktní od konkrétního a zároveň nalézt jejich vzájemné zprostředkování a podmiňování, jež je s to postihnout jak jednotu, tak relativní svébytnost strukturálně funkční a historickogenetického přístupu, je tedy neskonalé bohatším, složitějším a rozvinutějším nástrojem výzkumu třídní a sociální struktury než to, co nám nabízí buržoazní sociologie.

Literatura

- Drachlov, N. N.: *Problémy techniky v Marxově Kapitálu*. In.: *Marxismus a filozofické problémy člověka*. Praha, vydavatelství ČVUT 1973.
- Formánek, M.: *Sociologie a vlastnictví*. Sociologický časopis 1972, č. 5.
- Hába, Z.: *Vlastnictví za socialismu*. Bratislava, Pravda 1972.
- Lenin, V. I.: *Kdo jsou přátelé lidu a jak bojují proti sociálním demokratům*. Vybrané spisy. Sv. 1. Praha, Svoboda 1950.
- Lenin, V. I.: *Veliká iniciativa*. Vybrané spisy. Sv. 2. Praha, Svoboda 1950.
- Lenin, V. I.: *Stát a revoluce*. Vybrané spisy. Sv. 2. Praha, Svoboda 1950.
- Marx, K.: *Kapitál. Díl 1*. Praha, SNPL 1954.
- Marx, K.: *Kapitál. Díl 2*. Praha, SNPL 1955.

Marx, K.: *Teorie k nadhodnotě*. Sv. 1. Praha, SNPL 1958.

Marx, K.: *Rukopisy „Grundrisse“*. Sv. 1. Praha, Svoboda 1971.

Marx, K.: *Rukopisy „Grundrisse“*. Sv. 2. Praha, Svoboda 1974.

Marx, K.: *Ekonomicko-filozofické rukopisy z r. 1848*. Praha, SNPL 1961.

Šik, O.: *Ekonomika, zájmy, politika*. Praha, SNPL 1962.

Резюме

Флекс А.: Отношение людей к средствам производства в качестве определяющего классового признака

Статья посвящена рассмотрению некоторых исходных положений исследований классовой и социальной структуры буржуазного общества, т. е. анализу понятий «отношение людей к средствам производства», «собственность».

Собственность нельзя понимать как естественное отношение к «вещи», к средствам производства. В процессе практического присвоения натуральных предметов людьми возникают не только объективные связи между природой и человеком, но и объективные связи между людьми, так как производство всегда носило и носит общественный характер.

Если в полемике с вульгарной буржуазной трактовкой собственности подчеркивается, что отношение собственности нельзя сводить к «иметь предмет», что за отношением к вещи скрываются связи между людьми, то нельзя впадать и в противоположную крайность, выпуская из характеристик отношений собственности (производственных отношений) «отношение к средствам производства». *Отношения собственности являются отношениями между людьми, основанными на их отношении к средствам производства.*

Эта характеристика, однако, еще не постигает специфику отношений собственности.

При определении содержания понятия собственности суть проблемы заключается в раскрытии понятия «отношение к средствам производства» и, с другой стороны, «отношения между самими людьми».

Признак «отношение к средствам производства» нельзя считать понятием, с помощью которого можно определить положение людей как производителей — субъективного элемента производительных сил — по отношению к их положению в системе отношений собственности. Равно и понятие «отношение между самими людьми» нельзя без дальнейшей конкретизации считать разграничивающим признаком социально-экономических отношений. Эти понятия имеют двойное содержание, которое необходимо выявить теоретическим анализом.

Отношение людей к «вещам», к объективным условиям производства, всегда имеет две стороны.

С одной стороны люди подходят к результатам своего труда как к производительным силам, т. е. как к инструментам, которые они

вкладывают между собой и природой для того, чтобы иметь возможность изменять природу себе на пользу. Сами же они в качестве производителей потребительных ценностей являются частью производительных сил. Если подходить к анализу отношения человек — средства производства с этой точки зрения, мы отвлекаемся от социально-экономической формы «вещей»: средство производства в таком случае рассматривается как слагаемое производительных сил, а отношение человека к нему — как трудовое отношение.

Отношение людей к средствам производства обладает, однако, и вторым, социально-экономическим измерением. В таком случае мы подходим к «вещи» как к носителю и посреднику *специфическим*, т. е. социально-экономическим отношениям между людьми, отношений собственности.

Мы отвлекаемся от конкретной, материально-изменчивой, потребительно-ценностной формы вещей и средство производства становится материальным носителем, посредником социально-экономических зависимостей между людьми, а в эпоху классовых обществ — орудием господства человека над человеком.

Производственный процесс представляет собой всегда диалектическое единство процесса труда и его социально-экономической формы.

Для определения содержания понятий «производственное отношение» и «отношение собственности» недостаточен и признак «отношение между самими людьми» — и это понятие необходимо рассматривать в двух измерениях.

И в самом процессе труда (т. е., когда мы отвлекаемся от социально-экономической формы, в которой он происходит), поскольку мы его познаем не ограничительно натуралистически как технический процесс, а как процесс совокупного труда разнообразных, разделенных профессиональным разделением труда производителей, *возникают отношения между самими людьми, трудовые профессиональные отношения.* Этот тип отношений нельзя отождествить с социально-экономическими отношениями.

Эти отношения профессионального разделения труда и кооперации, которые быстро развиваются именно в условиях капиталистического промышленного производства, К. Маркс называет «формами общественно развитого труда». Они непосредственно определяются саморазвитием материальных факторов производительных сил, являются одной из сторон производительных сил общества и изменяются относительно независимо от форм собственности в процессе производства.

Второй тип отношений между людьми на производстве раскрывает социально-экономическую форму, в которой проходит процесс труда, следовательно отношения между людьми, часть из которых является собственниками средств производства, тогда как другие нет, или (в социалистическом обществе) отношения между коллективными собственниками средств производства.

Производственные отношения и трудовые

профессиональные отношения, несмотря на то, что в обоих случаях мы имеем дело с отношениями между людьми (и поэтому признак «отношения между самими людьми» не может достаточным разграничительным признаком понятия производственные отношения), раскрывают диаметрально противоположные плоскости социального расслоения людей и поэтому их невозможно при теоретическом анализе социальной действительности отождествлять. Мы имеем дело с качественно различными плоскостями социального расслоения людей, при чем одна значима при анализе разделения людей с точки зрения их положения в системе классовых отношений и является основой их классовой дифференциации (определяет характер их дифференциации в области политики и идеологии), тогда как вторая раскрывает разделение людей в процессе труда, их положение как совокупных, распределенных профессиональным разделением труда производителей.

Summary

Flek A.: Relation of People to the Means of Production as a Determining Class-differentiating Characteristic

The paper discusses some theoretical starting points of the research into the class and social structure of bourgeois society. The content of the concepts „relation of people to the means of production“ and „ownership“ are subjected to analysis.

Ownership cannot be conceived as a natural relation to a “thing”, to a means of production. With a view to the fact that production has always had — and continues to have — a social character, it is not only objective man-nature relations but also objective interrelations among the people themselves that arise in the process of the practical appropriation of natural objects by people.

If, in polemizing with the bourgeois vulgar conception of ownership, stress is laid on the fact that ownership relations cannot be viewed in terms of possessing a thing, that, behind the relation to a thing, there is a dependence relation among the people themselves, it is impossible to pass over to the second extreme, and, in characterizing the ownership (production) relations, to omit „the relation to the means of production“. *Ownership relations are interhuman relations based on the people's relation to the means of production.*

This characterization, of course, does not yet cover the specific features of ownership relations.

In defining the content of the concept of ownership, the core of the problem lies in the way of conceiving „the relation to the means of production“, or, on the other hand, „the relations to the people themselves“.

The characteristic „relation to the means of production“ cannot be considered as a concept enabling us to distinguish the position of

people as producers — subjective factors of productive forces — from their position in the system of ownership relations. Similarly, the concept „relations among the people themselves“ cannot be held for a distinguishing feature of socioeconomic relations without further concretization. These concepts have a duplex content which must be distinguished in theoretical reflection.

The people's relation to „things“, to objective production conditions, has always two aspects.

On the one hand, the people's approach to their work is an approach to productive forces, i.e. to the instruments they interpose between themselves and nature in order to change it for their own benefit. On the other hand, they themselves represent a component of productive forces, being producers of use values. In approaching the analysis of the relation man-means of production from this point of view, we abstract from the socioeconomic form of „things“; the means of production is then conceived as a component of productive forces, and man's relation to it is a working relation.

However, the people's relation to the means of production has another socioeconomic dimension: the „thing“ is approached as a bearer and mediator of *specific* i. e. socioeconomic (ownership) relations among people.

Here we abstract from the concrete, materially variable and use-value form of the thing, while the means of production becomes a material bearer, a mediator of the socioeconomic dependences among the people themselves — and, in the epoch of class societies, an instrument of the mastery of man over man.

The production process always represents the dialectical unity of the working process and its socioeconomic form.

The characteristic „relations among the people themselves“ is also insufficient for defining the content of the concept „production“, „ownership relations“: even this concept must be analyzed from the viewpoint of two dimensions.

Also in the working process itself (i. e. when we abstract from the socioeconomic form wherein it is taking place) — of course, insofar as it is not conceived in a limited natura-

listic way as a technological process, but as a process of common work performed by producers differentiated by the professional division of labour, there arise *relations among the people themselves*, working-professional relations. Interhuman relations of this type cannot be identified with socioeconomic relations.

These relations of the working-professional division of labour and cooperation, whose dynamic development takes place just under the conditions of capitalist industrial production, are designated by K. Marx as „forms of socially developed work“. They are directly determined by the self-development of the material factors of productive forces; they represent one of the aspects of the society's productive forces, and change relatively independently of the ownership form of the production process.

The second type of interhuman relations in production indicates the socioeconomic form wherein the working process is taking place, i. e. the relations among people one part of whom owns the means of production and the other not, or (if we are concerned with socialist society) the relations among the collective owners of the means of production.

Production relations and working-occupational relations — although, in both cases, it is interhuman relations that are involved, and, consequently, the characteristic „relation among the people themselves“ cannot be a sufficient differentia specifica of the concept of production relations — give evidence of diametrically different levels of the social differentiation among people; hence they must not be identified in the theoretical analysis of social reality. It is a matter of qualitatively different levels of social differentiation among people. One of these is relevant when we analyze the division of people from the point of view of their position in the system of class relations; it provides the basis of their class differentiation, determining the character of their differentiation in the area of politics and ideology. The second gives a picture of the division of people in the working process — of people as social producers differentiated by the professional division of labour.